

הדרת נשים

גירסת תוכניות הלימוד

מתוך 312 יצירות בתוכנית הלימודים לבחינת בגרות החובה בספרות - 267 נכתבו בידי גברים, 45 בידי נשים • מתוך 158 יוצרים ויוצרות, רק 16 הן יוצרות ישראליות • בתוכנית הלימודים לבגרות החובה בהיסטוריה כמעט אין נשים • ב־20 שאלוני בגרות בהיסטוריה מופיעות נשים רק פעמים ספורות - הבולטת שבהן עוסקת במעמד הנשים המוסלמיות והנוצרות בימי הביניים • משרד החינוך: "דוחים בתוקף כל טענה או רמיזה על הדרת נשים מתוכניות הלימודים"

נעמה לנסקי

לימודים בתיכון. מיכל, מורה להיסטוריה: "יש מורות שנושא האפליה המגדרית חשוב להן, ולכן הן ימצאו את הדרכים להעלות אותו" (למצולמים אין קשר לנאמר)

בפרק הדרמה צריכים המורים לבחור אם ללמד טרגדיה קלאסית אחת או מחזה אחד, עברי או מתורגם. בין כותבי המחזות העבריים יש תשעה גברים ורק כותבת אחת. בין כותבי המחזות המתורגמים יש 11 גברים ואף לא מחזאית אחת

בשאלוני הבגרות להיסטוריה שניתחנו, בין 2010 ל-2018, מופיעות נשים בשישה מקומות בלבד שראויים לציון. בין היתר - בקריקטורה שבה גולדה מאיר מופיעה כדמות מגוחכת בהקשר של מחדל מלחמת יום הכיפורים

בכלל זה הספרות, קולות שהודרו בעבר מהמרכז הקאנוני או שלא נשמעו כלל. להוראת הספרות תפיסה חינוכית בהפגשת הלומדים עם קולות וזהויות אלה. אבל מתברר שככל שהדברים נוגעים לנשים, שמהוות 51 אחוז מהאוכלוסייה בישראל ובעולם, ההדרה שלהן מ"המרכז הקאנוני" עדיין חיה ובוועטת. אין ספק שבאמצעות מעט מחשבה, מודעות ומאמץ מצד משרד החינוך, היה אפשר להביא לכך שתוכנית הלימודים לבגרות החובה תהיה מאוזנת יותר, מגוונת יותר ושוויונית יותר. אלא אם כן סבורים במשרד החינוך שאין מספיק ספרות, משוררות ומחזאיות בישראל וברחבי העולם, השוות בערךן ובתרומתן לעמיתיהן הגברים.

תוכנית הלימודים בספרות לחטיבה העליונה כרו ללדת רשימה ארוכה של יצירות, שמתוכה בוחרים המורים והמורות את היצירות שיילמדו בבתי הספר העלייסודיים בחינוך הממלכתי והכללי, ובפרט אלו המיועדות לבחינת הבגרות. את התוכנית הרכיבה וניסחה ועדת מקצוע של משרד החינוך, המורכבת ממורים וממורות לספרות, מאנשי אקדמיה ומגורמים שונים ממטה משרד החינוך.

את מידת ייצוגן של נשים ניתן לבחון בכמה דרכים. הניתוח שביצענו לתוכנית הלימודים בספרות נוגע לרמה הבסיסית ביותר של ייצוג, והוא מספר הנשים היוצרות. משום שמדובר ברמה בסיסית כל כך, בהיעדרה קשה מאוד לשקף ולחנך לשוויון.

312 יצירות כלולות בתוכנית הלימודים לבחינת בגרות החובה בספרות. 267 מתוכן (86 אחוז) נכתבו בידי גברים, ורק 45 (14 אחוז) בידי נשים. מאחר שהמורים בוחרים מתוכן במספר מצומצם של יצירות שילמדו בפועל (לבחינת הבגרות החיצונית נלמדות רק כ-21 יצירות מהרשימה), הסיכוי הסטטיסטי ללמוד יצירות של נשים הוא נמוך מלכתחילה.

בסך הכל מופיעים ברשימה 134 יוצרים ורק 24 יוצרות (לחלקם יותר מיצירה אחת). מקרב הנשים, 16 בלבד הן יוצרות עבריות וישראליות: רחל, לאה גולדברג, דבורה בארון, לאה איני, רונית מטלון, יהודית הנדל, עמליה כהנא-כרמון, סביון ליברכט, אורלי קסטל-בלום, רחל איתן, רות אלמוג, שולמית לפיד, דורית רביניאן, שרה שילה, שולמית הראבן ואידה פינק (שאמנם כתבה בפולנית, אך חיה ויצרה בישראל). לשם השוואה, מספר הגברים העבריים

לחטיבות העליונות, שמשרד החינוך מנסח מתחילתן ועד סופן, כולל בחינות הבגרות, והן משקפות מבחינתן את בסיס הידע ההכרחי שיש לשלוט בו כדי להיחשב רשמית כבוגרי מערכת החינוך הישראלי. לית. בחינות הבגרות, כידוע, הן מודר בולט ועיקרי שעל פיו נמדדים בתי הספר, צוותי ההוראה ואפילו היישובים במדינה.

לצורך הכתבה נותח ייצוג הנשים בתוכניות הלימוד לבגרות החובה בשני מקצועות חובה לבגרות: ספרות והיסטוריה. הבחירה במקצועות הללו אינה שרירותית: היא תואמת במדויק את אמות המידה שהגדיר משרד החינוך לגבי עצמו, בבואו לברוק אי שוויון חברתי מסוג אחר, זה העדתי.

בפברואר 2016 הקים המשרד את "ועדת ביטון להעצמת הזהות של יהדות ספרד והמזרח במערכת החינוך". הוועדה, בראשות המשורר ארז ביטון, מצאה כי תוכניות הלימודים סובלות מתת ייצוג קשה בכל הנוגע למורשת יהדות המזרח. שתים מהמליצותיה הכוללות נגעו לתוכניות הלימוד בספרות ובהיסטוריה, וקבעו כי יש להנהיג לימודי חובה של סופרים ומשוררים מזרחיים ולימוד חובה של היסטוריה של יהודי ספרד והמזרח. בהתאם, על פי תוכנית הלימודים בספרות לחטיבה העליונה, למשל, חלה חובה החל מהשנה שעברה ללמד לפחות שש יצירות מזרחיות.

הוועדה נימקה את ההתמקדות בספרות ובהיסטוריה בכך שאלה שני המקצועות שבהם גם הכרחי וגם אפשרי להקפיד על ייצוג שוויוני יותר, שיהיה בו כדי להשפיע מהותית על השיח הציבורי ועל "ערכי הדור הצעיר, שיהווה את כלל הציבור הבוגר בישראל בעוד עשור או שניים".

בראיון ל"שישבת" אמר ביטון, לאחר פרסום ממצאי הוועדה, שמה שהפתיע אותו יותר מכל, מעבר ל"ממצאים הקשים מאוד", הוא כי "במערכת החינוך כלל לא היתה מודעות לחוסר. המערכת התנהלה בטבעיות, במציאות שבה כמעט לא מלמדים, כחובה, תרבות והיסטוריה של יהדות המזרח".

ספרות: הדרה ממרכז הקאנון

בדברי ההקדמה לתוכנית הלימודים בספרות לחטיבה העליונה נכתב, בין השאר: "לאחרונה מרבית לדבר על ריבוי הקולות הגובר בשדה התרבות הישראלית,

חורש שעבר התבקשו תלמידי ותלמידות שכבת י"א בבית ספר תיכון גדול במרכז הארץ להציע נושאים למטלת ביצוע במקצוע האזרחות. המטלה היא עבודת חקר מקיפה על בעיה אזרחית אקטואלית, שמתנגשת בערכים דמוקרטיים או גורמת לפגיעה בהם. על התלמידים לחקור את הבעיה ולהציע דרכים אפשריות לפתרונה.

אחת הקבוצות, שמנתה שלוש תלמידות ושני תלמידי מידים, החליטה לעסוק בנושא אפליה מגדרית במערכת החינוך בישראל. "זאת בעיה שאנחנו פוגשים בכל יום, ואני, כתלמידה, מרגישה שאין אפליה חמורה ממנה", מספרת ע' בת ה-17, חברה בקבוצה. "באמת שאין סוף לדוגמאות. אבל אחרי כמה ימים המורה שלנו אמר שלאחר מחשבה נוספת, לא קיימים מספיק מקורות כדי לטפל בנושא שבחרנו, ולכן כדאי שנוותר עלינו ונכתוב על הגנת הצרכן.

"לי זה נראה חשוד. אני יודעת שיש המון מקורות, בטח לעבודה בהיקף של מטלת ביצוע. לא רצינו לוותר ביקשנו לדבר איתו, אמרנו לו שיש המון מקורות שעוסקים במגדר ובחינוך, ושחשוב לנו להמשיך עם הנושא הזה. הוא הקשיב לנו וביקש שנפרט על חצי עמוד את תוכנית העבודה שלנו, כדי שיעביר אותה לאישור במשרד החינוך.

"בתוכנית העבודה שכתבנו היינו זהירים מאוד. הדגשנו שאנחנו רוצים לבחון את קיום התופעה, לא לקבוע מראש שהיא קיימת, אלא אם ואיך היא באה לידי ביטוי. למחרת, בשיעור אזרחות, המורה הודיע לנו שהנושא נפסל. למה? 'כי אין באמת נושא כזה, הוא לא באמת קיים'. אני מייד קמתי ואמרתי שברור שהוא קיים. אני יודעת שהוא קיים, לא רק כי יש על זה אינסוף מקורות ומחקרים, אלא בעיקר כי אני חווית וחווה את זה. אבל הוא התעקש. אין אפליה מגדרית במערכת החינוך בישראל. נקודה".

אלא שניתוח מעמיק של תוכניות לימוד לבגרות במקצועות חובה מעלה שנושא העבודה של ע' וק' בוצעה קיים במציאות, ועוד איך. הדברים אמורים לא בנוגע לספר לימוד ספציפי או להתנהלות של בית ספר מסוים. המדובר בתוכניות לימוד רשמיות

גולדה מאיר. ראש הממשלה היחידה בתולדות ישראל מקבלת התייחסות שולית

**את חשיבות השוויון
המגדרי במערכת
החינוך הדגיש
משרד החינוך עצמו.
בחוזר מנכ"ל משנת
2002 נכתב: "שוויון
הזדמנויות בחינוך
לשני המינים משמעו
יצירת סביבה חינוכית
תרבותית ואקלים
חינוכי, לא רק ברמת
ההצהרה אלא בפועל"**

**ע', תלמידת תיכון:
"רצינו להגיש עבודה
בנושא אפליה מגדרית
במערכת החינוך,
אבל למחרת, בשיעור
אזרחות, המורה
הודיע לנו שהנושא
נפסל. למה? כי זה לא
באמת קיים'. אני מיד
קמתי ואמרתי שברור
שהנושא קיים. אני
חווייתי וחווה את זה"**

לחטיבת הביניים או בתוכנית לחמש יחידות בגרות – אבל לא לתוכנית הלימודים לחטיבה העליונה הר" לווטית לבחינת בגרות החובה.

היסטוריה: בחזרה לימי הביניים

תוכנית הלימוד לשתי יחידות החובה בהיסטוריה בחינוך הממלכתי והכללי עודכנה גם היא בהתאם לרפורמת "הלמידה המשמעותית". בדומה לספרות, גם בהיסטוריה 70 האחוזים המיועדים לבגרות משקפים עבור משרד החינוך את "בסיס המיומנויות והידע" שעל בוגרי מערכת החינוך לשלוט בהם. נאציזם, אנטישמיות, שואה ומלחמת העולם השנייה נלמדים להערכה פנימית.

בסיס זה מחולק לארבעה פרקים. בפרק הראי שון ניתנת בחירה בין הנושא "ממדינת מקדש לעם הספר (בית שני)" לנושא "ערים וקהילות בתקופת ימי הביניים"; הפרק השני מכונה "הלאומיות בישראל ובעמים, ראשית הדרך עד 1920"; הפרק השלישי עוסק ב"מאבק על הקמת המדינה", והפרק הרביעי – ב"סוגיות נבחרות מתולדות מדינת ישראל".

סקירה של מסמך ההנחיה בן 41 העמודים למורים ולמורות להיסטוריה מגלה שמספר הנשים המוזכרות בו הוא אפס. גם מבחינת נושאי הלימוד המפורטים בתוכנית הלימודים לא מופיעים כאלה העוסקים בני שים, למעט אחד, מפתיע למדי: מורים ומורות שיבחרו ללמד את נושא "ערים וקהילות בתקופת ימי הביניים" יוכלו להתמקד באחת משתי ערים: בגדה, כדוגמה לעיר מוסלמית, או פראג, כדוגמה לעיר נוצרית. בין הנור שאים הרבים שמופיעים בהקשר לערים אלה נמצא גם מעמדן של הנשים המוסלמיות ושל הנשים הנוצריות בימי הביניים. זהו, למעשה, החלק היחיד בתוכנית הלימודים לבגרות שבו מוקדש כבירור מקום לעיי סוק במעמד נשים, אך לא יהודיות, אי שם בין המאה חמישית למאה ה־15.

על פניו, בתוכנית הלימודים בהיסטוריה יש נור שאים ספורים, שבהם קיים לפחות פוטנציאל לעי סוק בנשים, אף שהדברים לא מוצגים כך הן במסמך ההנחיה למורים והן בתוכנית הלימודים. כך למשל, בפרק הלאומיות, שדן בין השאר בזכויות אזרח וכוז כוויות אדם, אפשר לדון בזכויות נשים; בפרק הנוגע לתנועה הציונית מוזכר ארגון ניל", שאחת מראשיו היתה שרה אהרונסון (ווכתה למקום בהיסטוריה בעיקר בזכות דבורה עומר וספרה "שרה גיבורת ניל"); ובפי רק העוסק בתולדות המדינה מתבקש לעסוק בדמותה

כותבים גברים ורק כותבת אחת, שולמית לפי, עם המחזה "רכוש נטוש" (1987). בין כותבי המחזות המי תורגמים יש 11 מחזאים גברים ואף לא מחזאית אחת.

תוכנית הלימודים בספרות, כמו במקצועות נוספים, עברה שינוי כולל במהלך כהונתו של שר החינוך הקודם, שי פירון. בקדנציה של פירון גיבש משרד החינוך תוכנית לאומית חדשה, רפורמת "הלמידה המשמעותית", שנועדה לקדם למידה בדרכים מגי וונות, עדכניות ומשמעותיות בהרבה משינון חומר לבחינה, באופן שיאפשר גמישות והתאמה לנטיות ליכם ולעולמם של בני הנוער ולתפיסות החינוכיות של כל בית ספר.

לפי מתווה הרפורמה, בחינת הבגרות קובעת 70 אחוזים מהציון, ו־30 האחוזים הנותרים נקבעים בהי ערכה פנימית של בית הספר בדרכים שונות, ובהן, למשל, מטלת הביצוע, כמו זו שהוטלה על ע', כתיי בת יומן קריאה, עריכת דיון קבוצתי בכיתה, ועוד. רפורמת "הלמידה המשמעותית" תקפה וקיימת גם בשנת הלימודים הנוכחית, אך נראה שהשינוי שהיתה אמורה לחולל לא התרחש בשטח. דו"ח מבקר המדינה מחודש מאי האחרון, שבחן את יישומה, מתח ביקור רת חריפה על משרד החינוך. על פי הנתונים בדו"ח, הנהלת המשרד הובילה תהליך מרושל, חפוז מאוד, לא מתואם, לא מקצועי ולא מבוסס ידע, החל משלבי התכנון וכלה בשלבי הטמעת הרפורמה; למורים ולמור רות לא ניתנה הכוונה מקצועית שיטתית, שתאפשר להם לבצע את הנדרש מהם בהערכה הפנימית, והם נותרו "ללא ידע וללא כלים שיסייעו בידם ליישם שיטות הוראה ולמידה חדשות".

מבחינת חומרי הלימוד, עיקר משמעותה של הרפורמה היה צמצום בהיקף החומרים המיועדים לבי חנית הבגרות והעברת חלק מהם להערכה הפנימית, על ידי בית הספר.

חלק מהיצירות המיועדות להערכה פנימית נשא בות אף הן מרשימת 312 היצירות לכיתות החטיבה העליונה. אליהן מתווספים 4–6 ספרים, המיועדים לקריאה חופשית ולקריאה מונחית, לבחירתם של המורים והתלמידים; ופרק של שירים מהמחצית השנייה של המאה ה־20 ומראשית המאה ה־21, שמתוכו יש ללמוד ארבעה שירים, לבחירה.

בפרק זה נכללים 25 משוררים גברים ו־11 משוררות, המשקפות מגוון חברתי ותרבותי רחב יותר מאשר בחומר הלימודים לבגרות החיצונית: יונה וולך, זלדה, נירדא ח'ורי, דליה רביקוביץ, נורית זרחי, אני משעול, רחל חלפי, אסתר אטינגה, מירי בן שמחון, אמירה הס ועדי קיסר.

המשוררות הללו אינן כלולות בחומר לבגרות החיצונית, שהוא בעל המשקל הרב ביותר במסגרת הלימודים בחטיבה העליונה ובחלקו בציון הסופי. בלשונו של משרד החינוך – הן, למעשה, אינן חלק מ"הקורפוס המרכזי שראוי להיות מוערך בהערכה חיצונית".

לפני כשנתיים נוספה קבוצת יצירות בנושא "לע לות לארץ, לחיות בישראל – הסיפור השלם", שממנה יכולים צוותי ההוראה, אם ירצו, ללמד יצירות שייכללו בשתי יחידות החובה או בהרחבה לחמש יחידות. ביחידה חדשה זו יש 7 נשים יוצרות (ובהן משוררת שנוספה לרשימה, רחל פרחי), לעומת 16 גברים.

בשורה התחתונה, שפע של יוצרות ישראליות וזרות נותרו מחוץ לתוכנית הלימודים לבגרות החובה בספרות, ועימן אפשר למנות את תרצה אתר, נעמי שמו, אסתר ראב, חמוטל בר־יוסף, מירה מגן, יעל נאמן, עדנה מזי"א, גיל הראבן, יהודית קציר, מרגי לית מתתיהו, איריס לעאל, נאוה מקמל־עתי, צרויה שלו, ברכה סרי, נאוה סמל, חביבה פדיה, טניה הדר, גבריאלה אביגור־רותם, חוה הרבני, דורית אורגה, ענת גוב, מרים קיני, שלי אלקיים, ורבות אחרות. חלק מהן מופיעות, לרוב כבחירה, בתוכניות לימוד

והישראלים ברשימה הוא 66 – יותר מפי ארבעה מהנשים.

בבחינת בגרות החובה בספרות, בהיקף שתי יחידות לימוד, ארבעה פרקים שונים במשקלם. פרק השירה הוא בעל המשקל הרב ביותר, הן במספר היצירות שיש ללמוד במסגרתו – 13, והן במספר שעות הלימוד המוקצות לו – 39 שעות. פרק זה מחולק לשלושה חלקים: שירת ימי הביניים; שירתו של חיים נחמן ביאליק; ושירי המחצית הראשונה של המאה ה־20. שני החלקים הראשונים נטולי כל נוכחות נשית. בחלק השלישי מופיעות שתי משוררות בלבד: רחל ולאה גולדברג.

שני במשקלו פרק הסיפור הקצר, שבמסגרתו נלמדים 6 סיפורים, ומוקצות לו 36 שעות לימוד. פרק זה מחולק לארבעה חלקים:

- יצירותיו של ש"י עגנון – שמהן נלמדות שתי יצירות;
- סיפור עברי מהמחצית הראשונה של המאה ה־20 – כאן נלמדת יצירה אחת הנבחרת מתוך 12 יצירות: 11 של סופרים גברים, אחת של אישה – דבורה בארון;
- סיפור עברי מהמחצית השנייה של המאה ה־20 ומראשית המאה ה־21 – כאן נלמדת יצירה אחת מתוך 21 לבחירת המורה: 15 של גברים, 6 של נשים;
- סיפור מתורגם – כאן נלמדות 2 יצירות מתוך 26 המוצעות למורים: 22 של גברים, 4 של נשים.

- שלישי במשקלו הוא פרק הרומן והנובלה – כאן תילמד יצירה אחת בלבד, מתוך מספר רב של יצירות לבחירת המורה, ויוקדשו לה 15–20 שעות לימוד. מאחר שמדובר ביצירה אחת מפרק בו שיעור הנשים נמוך ממילא, גם כאן, הסתברותית, רבים הסיכויים שהיצירות שלהן יישארו על המדף.
- בין מחברי הרומנים העבריים יש 29 סופרים לעומת 8 סופרות;
- בין מחברי הרומנים המתורגמים 33 סופרים לעומת 5 סופרות;
- בין מחברי הנובלה העברית – 9 סופרים לעומת 3 סופרות;
- בין מחברי הנובלה המתורגמת – 9 סופרים ואף לא סופרת אחת שנמצאה ראויה.

בפרק הדרמה צריכים המורים והמורות לבחור אם ללמד טרגדיה קלאסית אחת או מחזה אחד, ומוקדשות לו 17 שעות. הטרגריות הקלאסיות מסתכמות ביצירותיהם של שניים: וויליאם שייקספיר והמחזאי היווני סופוקלס. המחזה יכול להיות עברי או מתורגם, לבחירת המורה. בין כותבי המחזות העבריים יש 9

לאה גולדברג. רק היא והמשוררת רחל

בחנית בגרות. ד"ר שרון גבע: "לא מספיק ללמוד על יותר נשים, צריך לתת את הדעת באילו מרחבים הן פעלו" (למצולמים אין קשר לנאמר)

ד"ר דינה חרובי:
"מהפכת הפמיניזם
לא מקבלת התייחסות
של ממש בתוכנית
הלימודים בהיסטוריה.
זו המהפכה החברתית
הגדולה במאה ה-20,
שעדיין משפיעה על
העולם עמוקות. אין
ייתכן שלא מלמדים
על מאבקי הנשים
לחופש ולשוויון?"

ד"ר ירון שוורץ
(בצילום): "כשאין
מודעות, כשתחום
המגדר שקוף ונעדר,
אי השוויון מתקבע
ומעמיק. אי שוויון
מגדרי במערכת החינוך
הוא החמצה חברתית
וחינוכית איומה. יש
למערכת פוטנציאל
השפעה אדיר, כמנוע
עיקרי לקידום שוויון"

ישראל באוניברסיטת בר אילן. "אני עדיין ממתנה ולא מאבדת תקווה שתגיע העת והדברים יחלחלו גם לתוכניות הלימודים. משרד החינוך לא יכול לטעון שהשתנית המחקרית לא קיימת".

בין הנושאים הרבים שניתן ללמוד מצינת שילה בראש ובראשונה את מאבק נשות היישוב לזכות הבחירה. "סבורים שזה טבעי וברור מאליו, אך נשות היישוב נאבקו למען כך משנת 1917 ועד 1926. ביישוב פעלו ארגוני נשים חשובים, כמו 'הסתדרות נשים עבריות' ו'התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ ישראל', שביחד ולחוד נטעו בקרב החברה והנהגה של היישוב תפיסה סוציאליסטית מתקדמת. הסתדרות נשים הקימה, בין היתר, את טיפות החלב, מפעלי הזנה במוסדות חינוך ומעונות יום. התאחדות נשים התמקדה בחקיקה ובשוויון זכויות, ועד היום השפעתן ניכרת.

"כששני הארגונים חברו יחד והתמודדו בבחירות לאסיפת הנבחרים הוצבה בראשם הנרייטה סאלה, האישה המשמעותית ביותר בתקופת היישוב, שחובה ללמוד עליה. נוסף לה היו דמויות משמעותיות רבות, שהשפיעו השפעה עמוקה על המדינה שבדרך. שרה עזריהו, ממייסדי תל אביב וממובילות המאבק למען זכות הבחירה, יחד עם ד"ר רוזה וולט שטראוס ונשים רבות ומפלאות אחרות. או שושנה פריסקי, שהשפיעה השפעה גדולה על תחום החינוך בישראל כמו גם על תחומים נוספים, שקצרה היריעה מלהכיל.

"בכל האחריות, לא חסרה עשייה רבת משקל והשפעה של נשים, לא רק למען נשים, אלא למען החברה הישראלית ככלל, וכל זאת במציאות בלתי שוויונית כלפי נשים. כלומר, בתנאי פתיחה קשים בהרבה משל הגברים".

את חשיבות השוויון המגדרי במערכת החינוך הדגיש במלוא העוצמה משרד החינוך עצמו. חוזר מנכ"ל משנת 2002, שעסק בתוכניות הלימודים, מרגיש כי "שוויון הזדמנויות בחינוך לשני המינים משמעו יצירת סביבה חינוכית-תרבותית ואקלים חינוכי, לא רק ברמת ההצהרה אלא גם בפועל".

אחד היעדים המרכזיים שקבע משרד החינוך באותו חוזר מנכ"ל היה "פיתוח תוכני לימוד וחומרים המזכים לשוויון מגדרי ולעיצוב תפיסת עולם ותרבות שוויוניים. יש לבחון בחינה ביקורתית את חומרי הלימודים... (ולדאוג) להכנסת שינויים בתוכנית הלימודים במדעי החברה והרוח (סוציולוגיה, היסטוריה, ספרות, תנ"ך), שירגישו את תרומתן של נשים בכל

בעיר המוסלמית בימי הביניים, או בעיר הנוצרית בימי הביניים".

במחנך לבחינה (עיקרי התשובות הנכונות), שניסח משרד החינוך, מופיעות התשובות שמצופות מהנבחנים. בשאלה על מעמד הנשים בחיי היומיום בעיר המוסלמית, התשובה היא: "לכל אישה היה חייב להיות אפוטרופוס גבר, אישה נחשבה קטינה וזכויותיה המ' שפטיות הוגדרו בהתאם, היא היתה מחויבת לציית לבעלה והוא היה יכול לגרש אותה בלי הסכמתה. אם גורשה האישה, היא יכלה לחזור לבית אביה והילדים נשארו בחזקתה. האישה היתה רשאית לקבל רק מחצית מסכום הירושה שקיבלו הבנים מאביה, ומ' בעלה – רק עד שליש מרכושו. עדותה בבית דין היתה נחותה מזו של גבר. נשים עניות עברו, ונשים עשירות בידדו בהרמון ונאלצו לכסות את פניהן כשיצאו לרשות הרבים".

בשאלה על מעמד הנשים בחיי היומיום בעיר הנוצרית, התשובה היא: "הן נחשבו אזרחיות העיר מתוקף בעלות על נכס עיר רוני שירשו (מאביהן) או בזכות נישואין. מעמד שולי, לא יכלו להשתתף בשלטון העירוני. היו שניות בידדות לרשת את אביהן. נישואו בהתאם למעמד החברתי שהשתייכו אליו. עבדו במקצועות שהוגדרו 'מקצועות של נשים', בעיקר כענף הטקסטיל. חלקן עבדו בתור משרתות וחלקן בתור זונות".

טל בריר בן מוחה

הן נחשבו אזרחיות העיר מתוקף בעלות על נכס עיר רוני שירשו (מאביהן) או בזכות נישואין. מעמד שולי, לא יכלו להשתתף בשלטון העירוני. היו שניות בידדות לרשת את אביהן. נישואו בהתאם למעמד החברתי שהשתייכו אליו. עבדו במקצועות שהוגדרו 'מקצועות של נשים', בעיקר כענף הטקסטיל. חלקן עבדו בתור משרתות וחלקן בתור זונות".

● ● ●

משרד החינוך לא צריך לשכתב את ההיסטוריה כדי לכלול יותר נשים בתוכנית הלימודים לבגרות. רק בפרקים העוסקים בתקופת היישוב בארץ ישראל ובתולדות המדינה חבוי עולם ומלואו, שכולל מנהיגות בולטות כמו מניה שוחט, רחל ינאית בן צבי, גאולה כהן, חנה סנש, שרה מלכין, חנה מייזל שוחט, ואיתן מפקדות ולוחמות בפלמ"ח, באצ"ל ובלח"י. לצד השמות, פעלו ארגוני נשים רבי השפעה, שחלקם פעילים עד היום – כמו מועצת הפועלות (ולימים נעמת), מועצת הנשים הארצישראלית, נשות הדסה, ויצו, ואחרים. "אני עמלה זה שנים ארוכות לחשוף, לכתוב ולהדגיר עד כמה תרומתן של נשים היתה פורצת דרך ומשמעותית בתקופת היישוב והמדינה", אומרת מרגלית שילה, פרופ' אמריטוס מהמחלקה ללימודי ארץ

ובעשייתה בת עשרות השנים של גולדה מאיר, האישה היחידה שכיהנה כראש ממשלה בישראל.

באותו פרק כלולים נושאים כגון "מוסדות היישוב היהודי והתנועה הציונית", וכן "מסגרות חברתיות, כלכליות ותרבותיות" בשנים 1920-1945. כאן קיים פוטנציאל אדיר לעיסוק בעשייה נרחבת של נשים וארגוני נשים בימי טרום המדינה. אך זו לא רק שאינה קיימת בתכנים המפורטים בתוכנית הלימודים, אלא שעל השנים הללו לא נשאלות שאלות בבחינת הבגרות.

מאחר שתוכנית הלימודים בהיסטוריה רחבה מאוד, מנוסחת בכלליות ומבוססת על ספרי לימוד רבים, ביצענו ניתוח של למעלה מ-20 שאלוני בגרות בהיסטוריה, בין השנים 2010 ל-2018. שיחות עם מספר רב של מורות להיסטוריה בחטיבה העליונה הבהירו שהרגשים בהוראת המקצוע נובעים, בראש ובראשונה, מהחומר שמופיע בכל שנה במ' בחני הבגרות.

"אני לומדת מתוך שאלוני הבגרות מה אני צריכה ללמד בכיתה", אומרת סיון חדר, מורה להיסטוריה. "זה הדבר היעיל והחכם ביותר מבחינתי בתור מורה בכיתה י"א. בסך הכל, הנושאים וההגשים חוזרים על עצמם לאורך השנים. המטרה היא שהתלמידים שלי יהיו מוכנים לבחינה ויצליחו בה. כל המערכת מכוונת לבחינות הבגרות, ובסופו של דבר, לצער, ככה אנחנו נמדרים".

שאלוני הבגרות שניתחנו כללו את מועדי הקיץ והחורף. בדקנו את נוכחותן של נשים כדמויות היסטוריות וכקבוצה חברתית, וגם את נוכחותן בין כותבי טקסטים המצוטטים בבחינות, במסמכים שמוצגים בשאלון ואפילו באיורים ובתמונות.

הממצאים מעלים כי נוכחותם של גברים בשאלוני הבגרות ברורה ביותר. הן כדמויות היסטוריות (ובהן יוסף בן מתתיהו, הורדוס, הרב סעדיה גאון, רבנו גרשום, המהר"ל, הרצל, רבי יוחנן בן זכאי, הברון רור טשילה, אליעזר בן-יהודה, דוד בן גוריון, מנחם בגין, הנציב פונטיס פילטוס, עזרא ונחמיה, חיים ויצמן, יצחק רבין, משה שרת, ורבים אחרים), והן כאישים שטקסטים שלהם מופיעים בבחינות (ובהם חיים גורי, יגאל ידין, האחים גרים, מלך מרוקו מוחמד החמישי, עלי מוהר, תום שגב, ורבים אחרים).

בכל השאלונים שניתחנו, בין השנים 2010 ל-2018, מופיעות נשים בשישה מקומות בלבד הראויים לציון:

- בציטוט של קטע קצר מספרה של ההיסטוריונית פרופ' אניטה שפירא, "חרב היונה", העוסק בצמיחת התנועה הציונית;
- בסיפור קצר על ניצולת שואה בשם מרים קרקרי נובסקי, שחייה ניצלו בזכות ליטאי שהסתיר בביתו 12 יהודים וזכה בשל כך לתואר חסיד אומות העולם (קטע הקריאה הוא למעשה על אודותיו);
- בקריקטורה שבה מופיעה גולדה מאיר כדמות מגוחכת וארוכת צוואר לצד משה דיין וישראל גלילי, בהקשר של מחדל יום הכיפורים;
- בקטע "מיומנה של פולנייה שחיה בוורשה בזמן הכיבוש הנאצי", שבו מסופר על "תרזה", נטולת שם משפחה, שהסתירה בביתה את "היהודי הנריק". היא מוצגת כ"בחורה אמיצה", שניצבה מול השוטרים הפולנים בניסיון להציל את הנריק, אך לבסוף הנריק הוצא להורג ותרזה נשלחה למחנה ריכוז.
- בשני שאלוני בגרות, במועד קיץ 2013 ובמועד חורף 2012, בחלק הנוגע לערים ולקהילות בימי הביניים. התלמידים והתלמידות התבקשו להשיב על שתיים מתוך שלוש שאלות, כשתתסעיף של אחת מהשאלות ביקש: "תאר את מעמד הנשים בחיי היומיום

**הרב ד"ר דניאל הרטמן,
נשיא מכון הרטמן:
"התחלנו את החינוך
המגדרי במדרשיית
הבנות ובתיכון לבנים,
כדי שהבנות לא יחיו
במאה ה־21 והבנים
יישארו תקועים במאה
ה־19. הבנות אצלנו
מעורבות בלימודי
יהדות בתחומים
שנשים לא נגעו בהם"**

שהם המובילים, בעלי היתרון, הצודקים, ואנחנו מלמדים אותם שלנשים ולגברים פוטנציאל שווה. "חשוב לנו שנשים יהיו מוגנות יותר מפני אלימות מבוססת מגדר – כלומר, מפני אלימות שמבוססת על החינוך שגברים שווים יותר מנשים. ואם הגברים הם, לא כולם אבל רובם, בעלי יכולות פיזיות רבות יותר ואחרות, אז על אחת כמה וכמה. הם בעלי הכוח הפיזי הרב יותר וגם בעלי הכוח החברתי הרב יותר, אז היכן נותרות הנשים?

"בני ובנות הנוער מושפעים מאינספור גורמים. מהבית, מהחברה, מהתרבות. אבל אסור להיאחז בכך כדי לצמצם את אחריות מערכת החינוך. מסגרת החינוך היא אחת המסגרות היציבות והמקיפות ביותר בחיים של הילדים, שנייה רק למסגרת המשפחה. בכל מה שקשור למגדר, כשאין מודעות, כשתחום המגדר שקוף, נעדר, המשמעות היא שאי השוויון מתקבע ומעמיק. אי שוויון מגדרי במערכת החינוך הוא החצי מזה חברתית וחינוכית איומה. גם מעצם תפקידיה החינוכיים, וגם בשל הנפח והמשקל בחיי התלמידות והתלמידים, יש למערכת הזאת פוטנציאל השפעה אדיר והיא יכולה, ולטעמי צריכה, להיות המנוע העיקרי לקידום שוויון מגדרי".

lanskinam@gmail.com

תגובות

משרד החינוך: דוחים בתוקף כל טענה על הדדת נשים מתוכניות הלימודים

ממשרד החינוך נמסר בתגובה לכתבה: "המשרד דוחה בתוקף כל טענה או רמיזה על הדדת נשים מתוכניות הלימודים. במשרד החינוך יש יחידה מיוחדת להטמעת תחום המגדר בכל מערכת החינוך – 'היחידה לשוויון בין המינים בחיי נוח'. היחידה כותבת תוכניות לימוד ייחודיות, בוחנת את דרכי הייצוג המגדריים בספרי הלימוד ומשלבת ראייה מגדרית בתוכניות קיימות.

"כמו כן, המשרד פועל בהתאם לחזון מנכ"ל, שמחייב 'אזכור ראוי של דמויות בולטות. יודגש חלקן של הנשים, ותוצג תרומתן לתרבות ולחברה במהלך הדורות'. בהיסטוריה, תוכנית הלימודים בהחלט מתייחסת לפועלן של נשים בולטות: חלוצות, נשים בולטות מהעלייה השנייה, חסידות אומות העולם, לוחמות בצבאות בעלות הברית, נשים מימי הביניים, ועוד. יחד עם זאת, לאורך ההיסטוריה מרבית המנהיגים היו גברים, כידוע, ולא ניתן שלא להזכירם כחלק מלימודי ההיסטוריה. את ההיסטוריה, מן הסתם, לא ניתן לשכתב.

"באשר לספרות, הטענה שיש כביכול אפליית נשים מופרכת מיסודה. ככלל, היצירות הנבחרות לתוכניות הלימודים השונות לכיתות ז' עד י"ב נבחרות מתוך כוונה להציע תמונה מקיפה של מיטב הספרות העברית והעולמית. די אם נציין את הסופרות דבורה בארון, רחל איתן, יהודית הנדל, שולמית לפיד, עמליה כהנא-כרמון, שולמית הראבן, לאה איני, סביון ליברכט, אורלי קסטל-בלום, אידה פינק, רותית מטלון, דורית רביניאן, אפרת דנון – כל אלה בספרות העברית.

"בנוסף, נלמדות בתוכניות הלימודים השונות בספרות משוררות דוגמת יוכבד בת-מרים, אסתר ראב, חנה סנש, רחל, לאה גולדברג, תרצה אתר, נעמי שמר, נורית זרחי, דליה רביקוביץ, זלדה, יונה וולך, רחל חלפני, אמירה הס, אסתר אטינגר, מירי בן-שמחון, חמוטל בריינסוף, ש. שפרה, חוה פנחס-כהן, אגי משעול, מאיה בז'רנו, נידא ח'ורי, חדרה הרבני, עדי קיסר, וידנו עוד נטויה.

"בספרות העולמית נלמדות אמילי ברונטה, לי הרפה, וירג'יניה וולף, טוני מור-ריסון, קלאריס ליספקטור, ודוגמאות נוספות.

"יש תקופות לאורך ההיסטוריה שבהן נמנעו נשים מכתבה, ואלו שכתבו הוש" תקו. בשירת ימי הביניים יש רק משוררים גברים. בסיפורת העברית של סוף המאה ה־19 והמחצית הראשונה של המאה ה־20 כתבו בעיקר גברים. אפשר לציין את דבורה בארון כיוצאת חריגה ופורצת דרך, וכמה מסיפוריה מצויים בתוכנית הלימודים. לפני כמה שנים נבחר סיפורה 'שפרה' להיות במוקד בחינת הבגרות, מה שהגדיל מאוד את מספר התלמידים שזכו להכירה.

"גם בסוגת השירה המודרנית, במחצית הראשונה של המאה ה־20, אפשר להצי" ביע על רוב מכריע ומשפיע של גברים. אף על פי כן, משוררות דוגמת רחל, לאה גולדברג, אסתר ראב, יוכבד בת-מרים – שהיו בבחינת מיעוט כמעט מבוטל בנוף השירה העברית, נכללות בתוכניות הלימודים השונות ונלמדות לאורך השנים. ובסוגת הסיפור הקצר והרומן מופיעות בתוכניות הלימודים רוב הסופרות שיצי" רותיהן נכנסו לקאנון הספרותי".

מורות להיסטוריה, ספרות ומקצועות הומניסטיים אחרים, שלפעמים לא מלמדות על נשים רק כי החומר עליהן פחות נגיש וזמין".

יש לציין כי במשרד החינוך פועלת יחידה לשוויון בין המינים, להטמעת שוויון מגדרי במערכת החינוך, במגוון רחב של דרכים ובמשאבים מוגבלים. בשטח קיימות יוזמות רבות בתחום זה, לא מעטות מהן בשי" תוף ובעידוד של המשרד.

טל ברייר בן מוחה הקימה לפני שבע שנים את ארגון "מנהיגותה" לחינוך מודע-מגדר, והיא מנחה ומלווה גננות, מפקחות וצוותי גנים של משרד החינוך. "הגנתי למסקנה שהשינוי צריך להתחיל כבר בגילי הגן, בין השאר כדי שהילדות והילדים יוכלו בעתיד לזהות בעצמם אי שוויון מגדרי ולא להסכים לו.

"עברתי עד היום עם מאות גנים, ואני יכולה להעיד שיש בשטח כוחות הוראה נפלאים, שאם רק יינתנו להם הכלים וההזדמנות, הם יחוללו את השינוי. בגי" נים מודע-מגדר לומדים לא רק על

רחל, לאה גולדברג, גולדה מאיר, נעמי שמר, אנה פרנק וחנה סנש, אלא גם על הנרייטה סאלה, אנה טיכו ודורית ביניש. לצד התמונות הקבועות של ראש הממשלה, הנשיא והמטכ"ל – נתלית, למשל, תמונתה של נשיאת בית המשפט העליון, אסתר חיות.

"בחג חנוכה הקרוב יתנוסס במו" סדות החינוך המשפט 'כל אחד הוא אור קטן, וכולנו אור איתן', אבל בגנים מודע-מגדר יידעו שלא מדובר ב'לחן עממי', אלא שמי שכתבה את השיר היא שרה לוי-טנאי – גם אישה וגם, חשוב לא פחות, ממוצא ימני.

"הילדים והילדות לומדים על הלן קלה, מלאלה יוספזאי, רוזה פארקס ומא" רי קירי, וגם על סטפניה וילצ'ינסקה, שותפתו של יאנוש קורצ'אק, שניהלה איתו את בית היתומים, ובדיוק כמוהו לא עזבה אותם כשהם נשלחו לטרבי" לינקא, אבל נמחקה מרפי ההיסטוריה".

הרב ד"ר דניאל הרטמן, נשיא מכון הרטמן בירושלים, שתחתיו פועלים שני תוכנים דתיים ניסויים לבנות ולבנים, מספר שלפני עשר שנים החלה לפעול בה" רטמן תוכנית חלוצית לשוויון מגדרי, שמוחלת על שנות הלימוד מכיתה ז' עד י"ב, בעידוד ובתמיכתו של משרד החינוך.

"התוכנית הגיעה מההכרה שדווקא בתוך היהדות אנחנו מפספסים משהו עמוק", מסביר הרטמן. "הסיפור היהודי ההלכתי הקלאסי הוא שאלוהים מדבר בדרך כלל עם גברים, ההנהגה היא גברית, הגיבורים הם גברי" רים, הכוח הוא בידי הגברים, הדומיננטיות של הגברים היא מוחלטת. איפה המחצית השנייה של האוכלוסייה? חשתי את הפגם מבפנים. היעדר לא רק של זכויות, אלא קודם כל של קול, של נוכחות.

"התחלנו את החינוך המגדרי לפני עשר שנים במ" דרשיית הכנות ולפני חמש שנים בתיכון לבנים, כדי שהבנות לא יחיו במאה ה־21 והבנים יישארו תקועים במאה ה־19. הבנות אצלנו עולות לתורה, מעורבות בפעילות חברתית למען נשים, שולטות בלימודי יהדות בתחומים שנשים לא נגעו בהם.

"עשר שנים לאחר שהתהליך החל, אני עדיין מר" גיש שרק התחלנו. קמפיין #MeToo מוכיח לי שעבודה רבה עוד לפנינו".

ד"ר ירון שורר, רכז תחום המגדר בתיכון הניסויי דתי הרטמן בנים בירושלים ומרצה לחינוך ולמגדר באוניברסיטאות בן-גוריון ובריא"ל, מציין כי "האתגר שלנו הוא להנחיל את השוויון לבנים. הם משוכנעים

אחד מהתחומים מחד גיסא, ויעלו את מעמדם של ערכים הומניסטיים ודמוקרטיים מאידך גיסא".

בפועל, החזון הזה עדיין רחוק ממימוש. "הממצאים בכתבה משקפים תמונה בעייתית ומקוממת", אומרת ד"ר דינה חרובי, חוקרת ומרצה לספרות, מגדר וחינוך בסמינר הקיבוצים ובאוניברסיטת תל אביב. "מערכת החינוך בעצם אומרת לנו שנשים הן חלק זעיר ושולי מהקאנון החברתי והתרבותי בישראל. אין להן תרומה ממשית, משמעותית ובעלת משקל לחברה שלנו, מה שלחלוטין אינו נכון ואינו צודק.

"זה בא לידי ביטוי גם במספר המחפיר של הנשים שקיבלו את פרס ישראל לאורך השנים, פרס שהוא אחד ממפעלי של משרד החינוך ומשמש דרך לשקף לציבור מהן התרומות החשובות לחברה הישראלית, בעיני מחי לקי הפרס. מספיקה בעיני העובדה שהמהפכה הפ" מיניסטית, על גליה השונים בכל העולם, לא מקבלת התייחסות של ממש בתוכנית הלימודים בהיסטוריה. זו המהפכה החברתית הגדולה ביותר שהתרחשה במאה ה־20 בדרכים לא אלימות, והיא השפיעה וע"י" דיין משפיעה על העולם באופן עמוק.

איך ייתכן שלא מלמדים על מאבקי הנשים לחופש ולשוויון?"

מיכל, מורה להיסטוריה העוסקת בהכשרת מורים ומורות להיסטוריה במכללה לחינוך, מסבירה: "קשה מאוד לעסוק במה שלא קיים. קשה להתמודד עם היעדר הנשים, ובטח שקשה ללמד אותן. ההיסטוריה נכ" תבה על ידי גברים, מנקודת מבט גברית, ועל גברים; אין כמעט פרס" פקטיבה של נשים ועל נשים. לצער, נשים כמעט לא נוכחות בתוכנית הלימודים לבגרות בהיסטוריה.

"יש מורות שהנושא חשוב להן ולכן הן ימצאו את הדרכים להע" לות אותו. לפעמים מספיק אפילו רק לשאול את התלמידים, איפה הנשים? להציף את הריק הענק הזה. הן היו שם תמיד, אז למה הן לא זוכות ליחס?" ד"ר שרון גבע, היסטוריונית וחור קרת מגדר, מרצה במכללת סמינר הקיבוצים ובאוניברסיטת תל אביב, סבורה כי "חשוב לשאול וגם לוודא מה קורה לפני ואחרי בחינות הבגרות.

בחטיבת הביניים יש למורות יותר אפשרות לעסוק בתחומים מגוונים, כי חרב בחינות הבגרות לא מת" נופפת מעל ראשן. מצד אחר, לא קל לעשות את זה כשעומדות לרשותן 45 דקות ברוטו, פעמיים בשבוע. "מיתוס השוויון נעוץ חזק במבנה התרבותי שלנו. רבים ורבות יאמרו לה, מה אתן רוצות? במדינת יש" ראל יש שוויון, כך נכתב במגילת העצמאות ויש זכות בחירה, בלי הברל מין. אבל נשים הן עדיין המיעוט הכי גדול בחברה, מבחינה ערכית ולא מספרית.

"אשליית השוויון הופכת את שינוי המציאות לקשה, ונוכחותן הדלה של נשים בבחינות הבגרות היא ביטוי לזה.

"לא מספיק ללמוד על יותר נשים, צריך לתת את הדעת על אילו נשים מדובר ובאילו מרחבים הן פעול, ולראות כיצד זה תורם להרחבת הידע ההיס" טורי בכללותו".

בפרויקט "מעלים ערך: מחזירות נשים להיסטוריה", שיזמה גבע לפני יותר משבע שנים בסמינר הקיבוצים, מעלים סטודנטים וסטודנטיות לאורך השנים ערכים אנציקלופדיים לוויקיפדיה ולאתר "פוליטיקלי קור" ראת" על נשים שנשכחו מדברי ימי ההיסטוריה של מדינת ישראל והיישוב היהודי.

"מדובר בתהליך מופלא של למידת ההיסטוריה שנעלמה מעינינו, וגם של למידה על עצמנו. שיתוף התוצרים יכול לגוון את האפשרויות שעומדות בפני

הרב ד"ר דניאל הרטמן

מרגלית שילה